

VASY GÉZA

Szépirodalmi művek az 1956-os forradalom szellemi előkészítésében

Ez a téma monografikus feldolgozást igényelne még akkor is, ha kizárjuk belőle a szépirodalom határterületeit, s eleve nem számolunk magával az irodalmi élettel. Egy tanulmány terjedelme eleve korlátozott, s azt is figyelembe kell venni, hogy a téma említett szűkítése önmagában is kérdéses, hiszen éppen az 1945 utáni évtizedek adják a legszemléletesebb példákat arra, hogy milyen szétszalazhatatlanul fonódhat össze az irodalom és a politika, s hogy az irodalmi életet és magukat a műveket is mennyire megfertőzheti ez.

Egyszerű válaszolni arra a kérdésre, hogy mi hívta elő 1956 októberének forradalmát. Természetesen a bolsevik diktatúra. S az mikor kezdődött? A legáltalánosabb vélemény szerint a fordulat évével, 1948-cal. Azt most ne nagyon bolygassuk, hogy meddig tartott. Bizonyos, hogy nem 1950 és 1953 közé szorítandó néhány évről van szó, mint ezt még a hetvenes években is sokan állították, s az is bizonyos, hogy 1956-tal sem ért véget. A hivatalos marxista felfogás szerint 1948-ban békés úton győzött a szocialista forradalom, s ezzel kezdetét vette a proletárdiktatúra. 1956 forradalmának igazi oka az volt, hogy a sztálinista-rákosiista diktatúrának nem sok köze volt az elmélethez. Ezért célszerű ezt bolsevik diktatúrának nevezni. Az 1960-as években ennek egy szelídebb típusa formálódott, ezt nevezhetjük a létező szocializmus diktatúrájának. Maga a proletárdiktatúra kifejezés még sokkal később is elhangzott, bár talán már senki sem érezte magát proletárnak.

Logikus az a kérdés is, hogy voltak-e előjelei a bolsevik diktatúra bevezetésének. Bizony voltak. Bár Rákosiék sokáig tagadták igazi terveiket, már 1945 elején megmutatkozott olykor a sztálinista cél. Csupán két példát említek. Előbb egy politikait. 1945. február 13-án a már Péter Gábor irányítása alatt álló rendőrség letartóztatta Demény Pált, az addig illegális kommunista mozgalom legnagyobb csoportjának vezetőjét, aki 1956. október 15-ig börtönben ült. Szimbolikus érvényű kezdőpont ez. S egy másik példa a kulturális életből. A Szabad Nép 1945. május 31-i számában a nagyhatalmú Horváth Márton *Babits halotti maszkja* című cikkéből már sugárzik a polgárság gyűlölete. Példái Babits Mihály és Márai Sándor. Egyértelmű, hogy az irodalmat a politika eszközének tekinti, s fanatikus hite szerint egyetlen igazság van, s azt az ő pártja képviseli. Következésképpen, mint ezt később számtalanszor kifejtette, s érvényesítette is Révai Józseffel teljes

egyetértésben, minden más nézet megsemmisítendő, képviselőire pedig nincs szüksége az új rendnek.

A II. világháborúnak számunkra bár siralmas, de mégis örvendetes befejezése, a demokratikusabb társadalom ígérete, az újjáépítés eredményei nagyrészt elfedték még a szellemi élet résztvevői előtt is, hogy a kommunista pártnak melyek a valódi céljai. Így a kommunista politika lényegének átlátása 1945–46-ban még csak kevesek számára adatott meg. A jelentős írók közül alighanem Illyés Gyula volt az egyetlen, aki világosan felismerte a veszélyeket, s valamilyen mértékben tenni is megpróbálhatott ellenük. Ebben múltbeli tapasztalatai mellett segítette őt az is, hogy kezdetben vezető politikai szerepet töltött be a Nemzeti Parasztpártban. 1946 őszéig politikusként, 1949 nyaráig a Válasz szerkesztőjeként nyilváníthatott véleményt. Németh Lászlót viszont lényegében hallgatásra ítélték mint közéleti szereplőt, esszéket nem publikálhatott. Veres Péter a Nemzeti Parasztpárt elnökeként – bár taktikázva –, együttműködött Rákosiékkal. Déry kommunista párttag lett, más jelentős írók előbb-utóbb félreszortultak, illetve nem volt politikai szerepük (Kassák, Kodolányi, Tamási Áron, stb.). S volt számos író, aki sem a közéletben, sem műveiben nem óhajtott politizálni.

A fordulat éve drasztikusan csökkentette az írók lehetőségeit. Horváth Márton kommunista, útitárs és ellenséges írókat különböztetett meg. Déry, Illyés és Németh László voltak a fő példák. Útitárs csak átmenetileg lehetett valaki, bár Illyésnek mindvégig engedélyezték ezt a státuszt.

1948-ban eleve kommunista vagy moszkovita bolsevik volt például Darvas József, Háy Gyula, Illés Béla. A korábbi szocialisták, szociáldemokraták közül kommunistává lett Déry Tibor. Félreállt Vas István. Kiszorult az irodalomból Kassák Lajos, börtönbe került Faludy György. A fiatalok közül újhítt bolsevikké váltak értelmiségi sorból származók ugyanúgy, mint munkás- és parasztszármazásúak: Aczél Tamás, Benjámín László, Juhász Ferenc, Kuczka Péter, Nagy László, Sarkadi Imre, Tamási Lajos. Voltak, akik félreálltak, mint Fodor András, Kormos István. S voltak, akiket kitiltottak az irodalmi életből, mint az újholdasok törzsgárdáját.

Illyés Gyula nem sorolható be egyik csoportba se. Ő már 1945-ben nemzeti költőnek számít, akinek szemlélete, szerkesztői munkája egyaránt az egész magyarságra tekint. Számos irodalmi csoporttal van kapcsolata, a Válasz szerzői gárdája igen sokszínű. A versrovatot Szabó Lőrinc és Weöres Sándor szerkesztette például. A polgári és a szocialista értékeknek egyaránt híve, így alighanem fél-szocialistának lehetne nevezni. Nézeteinek más-ságát jól kifejezi a kommunista és a parasztpárt jelszava közti különbség: az előbbi szerint „a párttal a néppel” kell haladni, az utóbbi viszont „a néppel a népért” akar

küzdeni. 1946 decemberében jelent meg Illyés *Hunok Párisban* című regénye, a rákövetkező hónapi Válaszban az *Újévre* című publicisztikája, s ez a két írás adott alkalmat az ellene irányuló nyílt támadások megindítására. Nyilvánvaló, hogy politikai háttere van ennek: megkezdődött az offenzíva a teljhatalomért. A cikk egyértelmű fő tézisei: „Ki a demokrata? Aki a nép javát akarja, együttműködésben a néppel” és „a mi demokráciánk is vagy magyar lesz, vagy semmilyen sem”. Ez az 1947. januári írás már egyértelműen a diktatúra ellen szól.

1956 szellemi előkészítésében a kezdetektől fogva egyedül Illyés Gyulának van jól nyomon követhető szerepe. Erről már többször írtam, legutóbb a Tiszatáj 2006. novemberi számában. Most csak néhány mondatban emelem ki, hogy három olyan témakört talált, amely nem volt tilalmas, de amelyben változatlan meggyőződését fejezhette ki, élve a témák kínálta kritikai lehetőségekkel. Ezek a munka, a fizikai munka tisztelete és dicsérete; a nép fogalmának demokratikus értelmezése; a magyar forradalmi és szabadságharcos hagyományok kiemelése. Írásaiban kulcsfogalom az igazság. Céljai: a néppel küzdjünk a népért, tegyük függetlenné hazánkat, szabaduljunk meg a diktátoroktól. Ezek az eszmék főként a *Fáklyaláng* (bemutató 1952. december) és a *Dózsa György* (bemutató 1956. január) című drámákban nyilvánultak meg. A *Fáklyaláng* fő tézisei a következők:

- a történelemben nincs reménytelen helyzet, tehát még a legreménytelenebb helyzetben sem szabad föladni a harcot sem az egyéneknek, sem a nemzetnek;

- szabadság nélkül nem lehet hazát építeni, minden megszállás káros, még a nyájias ellenségé is, tehát az orosz is ellenség;

- a nép nélkül nem lehet forradalmat csinálni;

- a forradalmárok sem tévedhetetlenek, követnek el hibákat, s azokra, kijavításuk szükségességére éppen a demokratikus jogokat elnyerő nép figyelmeztetheti őket.

1953 nyaráig minimálisak a lehetőségek a kritikára, a szabad szólásra. Illyés drámája korelőző mű, mondandóját csak történelmi köntösben adhatta elő. A dráma alapja a Kossuth-legenda, hőse Kossuth, áldozata pedig Görgey, mert ő az ellenlegenda nézőpontjából mutatkozik meg.

1953 nyarától 1956 tavaszáig csak erősen korlátozott lehetőségek és gyakorta változó körülmények között volt lehetséges a küzdelem az igazságért, az irodalom szabadságáért. Sok mű még ekkor sem jelenhetett meg, illetve erre csak nagyobb késéssel kerülhetett sor. Bár nagyon vontatottan, de megkezdődött az elhallgattatott írók visszafogadása az irodalmi életbe. Erre nagyobb mértékben csak 1956-ban került sor.

E küzdelemnek számos állomása volt, sok inkább csak akkor izgalmas mű született, de nem kevés olyan is,

amely maradónak bizonyult. Ezek nem kis része csak 1956 nyári hónapjaitól jelenhetett meg. Illyés Gyula kivételt jelentő írásait most nem sorolom. Déry Tibor olyan meghatározó művei, mint a *Niki*, a *Szerelem*, a *Téglafal mögött* 1955 helyett egy évvel később válhattak publikussá. Kevesebbet kellett várakozniuk Juhász Ferenc és Nagy László radikálisan új szemléletű és poétikájú alkotásainak. A *tékozló ország*, Juhász első éposza 1954 novemberében megjelent a Csillagban, Nagy László kötete, *A nap jegyese*, ugyanebben az évben közzé tehető az *Aszály*, a *Gyöngyszoknya*, a *csodamalac* című verseket. Jelentkezhetek az *Emberavatás* című antológia igazmondásra elkötelezett prózaírói, élükön Sánta Ferencsel.

Majd eljött az 1956-os esztendő, amelynek októberig tartó hónapjai eleinte bizony kevés változást mutattak. Legendája van az Irodalmi Újságnak és az Új Hangnak is. A Csillagról inkább rosszakat szokás írni. Arra gondoltam, érdemes ismét elővenni ezeket a folyóiratokat. Ezúttal kizárólag a versközléseket olvastam el. A kép meglehetősen elmentmondásos, csak részben fedi a legendákat és ellenlegendákat. Ez a megállapítás főként az Irodalmi Újságra vonatkozik. Ennek a hetilapnak a versanyaga bizony csak erős korlátozásokkal, s inkább csak a nyár végétől nevezhető 1956-ot előkészítőnek. Az átlagszínvonal pedig gyengének, olykor siralmasnak minősíthető. Számos versnek dokumentumértéke sincs. Ha meggondolom, hogy ezeket a lapokat és folyóiratokat én 1956-ban kezdtem olvasni, (abban az évben lettem elsős gimnazista), bizony elszontyolodom a szellemi táplálékon. Ugyanakkor még némi büszkeséggel is eltölt, hogy azóta emlékezem néhány versre, s nemcsak a november másodikai számból. Főként kettőre. Az egyik Illyés verse, a *Hunyadi keze*, amelyet meg is tanultam, s 1957 tavaszán a gimnáziumi szavalóversenyen vakmerően azzal szerepeltem. A másik vers Tamási Lajosé, a *Keserves fáklya*. Ezt is szövegszerűen jegyeztem meg.

A hetilapnak 1956-ban 43 száma jelent meg. Ezekben összesen 96 kortárs magyar költő 286 verse olvasható, tehát számonként átlag 6–7. Érdemes áttekinteni a legtöbbször szereplők listáját még akkor is, ha tudjuk, hogy a versszám nem feltétlenül értékmérő, s hogy az egyes szövegek terjedelme igen eltérő lehet.

1.	Tamási Lajos	17 vers
2.	Somlyó György	15
3.	Kónya Lajos	12
4.	Vészi Endre	11
5–8.	Aczél Tamás	9
	Földeák János	9
	Keszthelyi Zoltán	9
	Sipos Gyula	9
9.	Zelk Zoltán	7
10.	Benjámin László	7

Ez összesen 105 vers. Közülük jó szívvel említhető, s beleértve a november 2-i számot is, 1956 igazi reformer-forradalmár szellemiségét tükröző mű Tamási Lajos két verse (*Keserves fáklya, Piros a vér a pesti utcán*), Zelk Zoltán három verse (*Felelj, ha vagy!, Visszhang húsz év szikláiról, Nem semmiért!*) Benjámin László négy verse (*Mulatozás, Egy folyóirat hátlapjára, Töredék, Elesettek*), s ezek májustól kezdve jelentek meg. Közülük jelentősnek – emblematikussá vált sorsuk miatt – a két Tamási-vers nevezhető. Természetesen, főleg az év második felében olvasható volt néhány „önkritikus” vers, ám ezek – beleértve Aczél Tamást, Kónya Lajost, Kuczka Pétert, Tamási Lajost – felejtésre érdemesek.

Fontosabb megemlíteni, hogy sorra megszólalhatnak addig tiltott és hallgató költők. Áprilisban Faludy György és Weöres Sándor, májusban Jékely Zoltán, júniusban Vas István és Kassák Lajos, júliusban Szabó Lőrinc, szeptemberben Nemes Nagy Ágnes. Közülük Faludy börtönverse (*Zsuzsának – a tömlöcből*, június 30.) és Kassák Lajos műve (*Bizodalom a szabadságban*, augusztus 28.) kapcsolódik 1956-hoz, s természetesen Kassák novemberi verse is (*A diktátor*).

Ezekon kívül csupán Illyés Gyula három verse említhető: a *Hunyadi keze* (augusztus 11.), a *Költők egymás közt* (október 20.) és a világhírűvé, nálunk meg újra nem közölhetővé vált *Egy mondat a zsarnokságról* (november 2.).Vagyis az Irodalmi Újság 286 verse közül mindössze körülbelül 15 fejezi ki úgy 1956 szellemiségét, hogy az irodalomtörténeti érték, s ezek közül is 4 a novemberi számban jelent meg. Ez elég sovány eredmény, de nem csökkenti a publicisztika érdemeit. Elgondolkoztató azonban, hogy a Csillag és az Új Hang versterméséhez képest – főleg az év első felében – meglehetősen alacsony az átlagszínvonal, s nagyon sok a korábbi évekből megszokott szocreál szöveg.

A Csillag tíz számában 202 vers jelent meg 53 szerzőtől. A legtöbb művel a következők szerepelnek:

1–2.	Csanády János	21 vers
	Csoóri Sándor	21
3.	Simon István	15
4.	Somlyó György	11
5.	Fodor András	9
6.	Kassák Lajos	8
7.	Kuczka Péter	6
8.	Szemlér Ferenc	6
9.	Berda József	5
10.	Kónya Lajos	5
11.	Takáts Gyula	5
12.	Weöres Sándor	5

Ez összesen 117 vers. A névsor sokkal elegánsabb, értékállóbb, mint az Irodalmi Újságé. Ugyanakkor nem lehet a teljes versanyagban sem találni olyan művet, amelyről egyértelműen lehetne állítani, hogy 1956 forradalmát készíti elő. Talán Csoóri Sándor *Motyogók* című verse sorolható ide (május). Azt, hogy mégis módosul az irodalompolitika, leginkább az jelzi, hogy megjelenhet Weöres Sándor, méghozzá olyan művekkel, mint az *Anyám emlékére* (június), az *Ars poetica*, a *Benső táj* (október), Kassák Lajos 8 művel (június, augusztus), Pilinszky János júliusban közölt verseivel: az *Impromptu*, *A szerelem sivataga*, az *Apokrif* és a *Négysoros*. Vagyis a magyar líra néhány alapműve válik olvashatóvá. S áttételesen bár, de ez is a forradalmat készíti elő.

Az Új Hang tíz számában (a 3–4. kettős szám volt) 80 költő 207 verse jelent meg. A következők publikálták a legtöbbet:

1.	Nagy László	11 vers
2.	Illyés Gyula	10
3.	Vas István	10
4.	Simon István	10
5.	Takáts Gyula	9
6.	Benjámin László	7
7.	Juhász Ferenc	6
8.	Csanádi Imre	6
9.	Kuczka Péter	6
10.	Szécsi Margit	6

Ez összesen 81 vers. A számok itt azért különösen félrevezetőek, mert Juhász Ferenc és Nagy László hosszúverseket is közölnek, amelyek több száz sorosak. Egyértelmű, hogy ez a legszínvonalasabb névsor, s ezt a tényt a közölt versanyag is szemlélteti. A mostani szempontból az a legfontosabb, hogy ebben a lapban a januári számtól kezdve érvényesül az 1956-os szellemiség, s jelen volt már az előző évben is. Elsősorban Nagy László művei igazolják ezt. Már januárban olvasható *A havon delető szívárvány* terjedelmes részlete a favágó férfiakat és asszonyaikat dicsérorészt után a befejezéssel: „az otthon, mint a nagyvilág / ki ne hűljön, / hogy az ember az életet / újra kezdje, / ha szétzüllött a csillagok / égi kertje”. A 3–4., a 6., a 9., szám után a 10. is közli őt, többek között a *Csodák csodája* és a *Születésnapra* jelent meg. Mint számos verse, ezek is a megcsalatlanságról és a tiszta eszményekben mégis hívó lélekről tudósítanak. A *Születésnapra* képileg is megrázóan fejezi ki mindezt:

*Hirdetted te is, hogy félni tilos,
ember vagy végre, de élsz dideregve.
Mint hentes-kötények csurompiros
fellegek szakadtak képzeletedre.*

*Nem látsz a tiündöklő végtelenbe,
nem vettél fegyvert, hogy magadért vívhass,
kezedben a rózsza lefejezve,
tövises szára csak amit szorítasz.*

Illyés Gyula itt megjelent verseivel hamarosan a *Kézfogások* című kötetben lehetett találkozni. Két ars poeticája, a *Bevezető egy verseskönyvhöz* és *A költő felel* kötődik legközvetlenebbül 1956-hoz, hiszen a maga nézeteit fejti ki. Juhász Ferenc az 1955 őszen megjelent *Szarvasének* után újabb hosszúverssel jelentkezett. A *Vers négy hangra, jajgatásra és könyörgésre, átoktalanul* (február) és a *Fekete páva* (március–április) remeklése után az istenhittel is viaskodó verseket tett közzé a szeptemberi számban. Benjámín Lászlót szükséges még kiemelni, akinek októberben 7 versét közölték. Közülük az *Emberi csönd*, a *Valami ponyva kellene* és a *Legyetek éberek* kapcsolódnak a legközvetlenebbül ide. Az utóbbi ilyen nyersen:

*Legyetek éberek! Itt mindenki gyanus!
A hon polgárai lopnak, csalnak, betörnek
– néha gyilkolnak is... Nincs még paragrafus
az olyanokra sem, akik lelkeket ölnek.*

*Az enyémet megölték. Nem hiszek semmiben.
Reményeim után lassan magamra hagynak
a kétkedések is. Szétmállik életem
nehéz páráiban a töprengő anyagnak.*

A legtöbbet szereplő költők mellett itt okkal lehet másokat is említeni. Aczél Tamás (*Móricz Zsigmondról*, 7.), Csoóri Sándor (*Gyerünk a lagziba*, 8.), Faludy György (*Emlékezés egy régi udvarházra*, 10.), Fodor

András (*Tilalmas ifjúság*, 10.), Kuczka Péter (*Történelem*, 3–4.), Simon István (*A nép*, 5., *Lepke és példa*, 9.), Sipos Gyula (*Félálomban*, 5.), Szécsi Margit (*Ifjúság égő álmai*, 5.), Zelk Zoltán (*A bánat jogáért*, 6.) versei a legjobb példák.

Említendő még, hogy az Új Hang is részt vállalt hallgató költők újraközlésére. Így megjelent Weöres Sándor *Orpheus*-ciklusa (július), jelentkezhetett Toldalagi Pál, Lator László, Kormos István.

Kissé ki is lépve az 1956-os forradalom témaköréből megállapítható, hogy a három irodalmi fórum közel hétszáz verséből elég kevés élte túl a huszadik századot. Az Irodalmi Újságban Illyés és Kassák versei a legmaradandóbbak. A Csillag publikációiból Pilinszky János és Weöres Sándor emelkedik ki. Az Új Hang esetében pedig Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László. E versek csak részben 1956-osok, de fél évszázad távlatából olvasva: egyértelmű, irodalomtörténeti értékek. Lehetne említeni persze Vas István, Takáts Gyula, Fodor András, valamint az akkori legtehetségesebb pályakezdők írásait, ám ezeknek ritkán van köztük 1956 társadalomkritikai szellemiségéhez.

Végezetül Illyés Gyulát idézném. A nándorfehérvári diadal félévezredes évfordulója alkalmából készült el Pátzay Pál Pécssett álló Hunyadi-lovasszobra és Illyés Gyula verse, a *Hunyadi keze*. Ebben a győztes hadvezér szoborként elmondja önnön sírfeliratát. A magyar történelem későbbi tapasztalatai összegződnek ebben. A bolsevik diktatúra tragédiája, s bármily döbbenetes, 1956 majdani leverése is:

*Mélyre bukott a magyar, de dicső ügy bástyafaláról.
Engem aláz, Hunyadit, ki tetemére tapos.
Szobrom nemcsak a győzelem emlékműve: a gyászé.
Nemzet sírja fölött örökdik ércalakom.*

